

УДК 351.9

І. М. Луцький,
академік УАН, к.ю.н., д-р права
А. І. Луцький,
член-кор. УАН, доцент
О. М. Каленюк,
член-кор. УАН, доцент
Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила
Галицького

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ПРАВА ЄС

У даній статті розглядаються проблеми формування механізмів захисту прав людини, досліджуються перспективи українського законодавства в цій сфері відповідно до Європейських стандартів.

The article examines some of a person's legal defence, investigates perspectives of the Ukrainian legislation in this sphere according to the European standards.

ВСТУП

Однією з найважливіших проблем сучасного суспільного розвитку є питання взаємовідносин держави і громадянина через формування ефективних національних та міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини. Адже наявність чи відсутність основних прав і свобод людини та громадянина виступає найбільш яскравим показником ступеня розвитку громадянського суспільства, побудови правової держави. Забезпечення прав і свобод людини визначає розвиток більшості країн на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва, є одним з визначальних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення у контексті європейської інтеграції України. Прагнення Української держави стати повноправним членом Світового Співтовариства спрямовує зусилля органів державної влади на зміщення векторів діяльності правоохоронних органів з метою першочергового забезпечення гармонізації світових стандартів дотримання прав та свобод людини і національних конституційних норм.

Сталий досвід міжнародного співробітництва у системі забезпечення прав і основних свобод людини переконливо доводить, що у даній час повна заміна внутрішньодержавного регулювання правового становища людини міжнародно-правовими нормами навряд чи досяжна. Системна

регламентація прав людини, згідно з нормами міжнародного права, сьогодні ускладнена через розбіжності, що зберігаються у підходах національних країн до проблеми визначення їх сутності і змісту. Крім того, механізм функціонування міжнародного права не може як такий забезпечити фізичним особам можливість реалізувати у повному обсязі їх права. Відколи існує державність й інститут громадянства, захист прав особи у тому чи іншому обсязі обов'язково буде встановлювати юридичні відносини між державою і людиною. Саме тому проблема регламентації захисту прав людини в системі права наддержавних інтеграційних утворень, зокрема ЄС, надзвичайно актуальна.

Права людини — невід'ємні свободи і права особи, які індивід отримує в силу свого народження — основа природного права, будь-якого права в цілому. Права людини охоплюють громадянські права і політичні свободи, економічні, соціальні та культурні права, а також права соціальних верств — дітей, жінок, національних меншин, народів тощо. До певної міри можна вести мову й про права людської спільноти загалом. У такому контексті проведені ґрунтовні дослідження вітчизняними вченими — В. Авер'яновим, О. Бандуркою, І. Голосніченком, Р. Калужним, А. Колодієм, М. Корнієнком, П. Рабіновичем, О. Фрицьким, Ю. Шемшученком та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— визначити базові напрями регламентації прав людини у засадничих положеннях наддержавних утворень, проблемні сфери та принципи дотримання прав людини у діяльності органів управління Європейського Союзу;

— дати характеристику правозастосовної функції наднаціонального права;

— розглянути методологію дослідження впливу норм названого права на окремого громадянина країни — члена ЄС.

РЕЗУЛЬТАТИ

Загальновизнано, що права і свободи людини — це такий правовий інститут загальнолюдських цінностей, для якого характерне встановлення єдиних міжнародно-правових стандартів. На даний час у світі існує багато інститутів і механізмів, спрямованих на захист прав та свобод людини і громадянина, але права особистості часто порушуються, а способи їх захисту не завжди досить ефективні. Саме тому актуалізується завдання як удосконалення вже наявних методів та засобів, так і створення нових інститутів, що гарантують й забезпечують дотримання прав людини. Важливо також враховувати, що основне призначення міжнародного права полягає не у підпорядкуванні внутрішнього життя країни наднаціональним правовим механізмам, а у формуванні оптимальних міжнародних умов для національного розвитку. Відповідно, головною метою угод, договорів та інших міжнародних актів у системі забезпечення прав людини полягає не в дублюванні національного законодавства, а у встановленні чітких загальних стандартів діяльності держав, у забезпеченні їх всебічного визнання й однакового застосування.

З появою кожної нової норми міжнародного права виникають два види різнорівневих правовідносин. По-перше, правовідносини між суб'єктами міжнародного права щодо зафіксованих прав і обов'язків регулюються безпосередньо міжнародним правом. По-друге, правовідносини між відповідними органами держав з приводу виконання міжнародно-правових зобов'язань, що впливають з такої норми і регулюються національним правом. Міжнародно-правова норма виступає у даному випадку, як правило, лише як юридичний факт, що викликає необхідність внутрішньодержавного правового механізму і встановлення внутрішньодержавних правовідносин. Однак мова у цьому разі йде тільки про ті норми міжнародного права, що спрямовані на регулювання відносин за участю суб'єктів національного права і не є самоздійсненними. До їх числа належить переважна більшість міжнародних нормативних актів, що регулюють питання дотримання, забезпечення і реалізації прав людини, оскільки у багатьох з них йдеться лише про обов'язок держав ужити необхідних заходів з метою

здійснення прав і свобод, які обумовлюються у цих угодах. Такого роду формулювання визначають рамковий характер договорів щодо забезпечення прав людини і, як наслідок, необхідність широкого використання національних правоформуючих механізмів для реалізації вимог цих нормативних актів на теренах конкретної держави.

Ідеї і принципи, що знайшли відображення у Статуті ООН і Загальній декларації прав людини (1948 р.), втілили найпрогресивніші ідеї, розроблені людством протягом багатьох століть. В сучасній системі міжнародних норм захисту прав і свобод людини у юридичній формі закріплено головні гарантії гідного існування людини, а основною ідеєю цих актів є встановлення і реалізація прав людини у відносинах з державною владою. До визначальних міжнародних документів слід віднести Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейську конвенцію про захист прав і фундаментальних свобод людини з протоколами (1950 р.), Європейський соціальний статут (1961 р.), Підсумковий акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.), Європейську соціальну хартію (1996 р.), Європейську конвенцію про громадянство (1997 р.) тощо.

Загальновідомо, що права людини стають окремою системою у міжнародному праві тільки у ХХ ст. При поширенні прав людини на суспільні групи вони не відчужуються від індивіда, вихідним залишається визнання самоцінності всіх індивідів, що складають ту чи іншу спільноту. В традиційному міжнародному праві відносини між людиною і державою визначально формувалися, виходячи з поняття "національні інтереси держави". За післявоєнний період було укладено і набрало чинності більше 40 міжнародних конвенцій щодо захисту прав людини, джерельною базою яких виступили: міжнародне звичаєве право та загальні принципи права; рішення міжнародних органів (за умови, якщо договір, яким засновано даний орган, надає йому повноваження приймати обов'язкові для виконання рішення); судові рішення та наукові розробки найбільш висококваліфікованих спеціалістів з міжнародного права.

Серед міжнародних документів у системі захисту прав людини найбільш важливими є: Загальна Декларація прав людини, створена Комісією з прав людини ООН і прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.; нині є базисом для численних конвенцій та національних конституцій; Пакт про громадянські та політичні права, Пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.). Вони мають однакову Преамбулу і першу статтю, у якій викладено право на самовизначення; Європейська конвенція прав і свобод людини.

Виступаючи країною — засновницею ООН, ратифікувавши Європейсь-

ку конвенцію прав і свобод людини, Україна взяла на себе зобов'язання подвійного спрямування. Наша держава повинна сьогодні, по-перше, виконати необхідну роботу з приведення у відповідність з Конвенцією свого національного законодавства і, по-друге, ліквідувати будь-які порушення прав та свобод на власній території, що захищені Конвенцією. Саме тому й постає завдання — чітко розуміти міжнародні вимоги у цій галузі й водночас, як працюють європейські інструменти захисту прав і свобод людини.

У сучасній системі міжнародного права механізмами захисту прав людини є система міжнародних (наднаціональних) угод, установ, органів і організацій, які діють з метою дотримання та здійснення загальновизначених міжнародних стандартів прав людини, при потребі — їх відновлення у разі порушення. Міжнародні механізми захисту прав людини (якщо мати на увазі міждержавну частину механізму) формуються лише за взаємною згодою декількох держав, формалізовані міждержавними угодами й, відповідно, діють у межах цих угод за чітко визначеними процедурами та згідно з наданими повноваженнями у правовій площині. Зазвичай, до механізмів відносять міжнародно-правові акти, що містять правила діяльності, формують права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо). Разом з тим до механізмів почасти відносять міжнародні документи, такі як: декларації, заяви, меморандуми, що формально не містять норм, правил поведінки, прав і обов'язків. Останнім часом, із суб'єктивної позиції до механізмів відносять міжнародні органи спостереження, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та захисту цих прав (суди, трибунали).

Система судових органів, спрямованих на захист прав людини, досить розгалужена. Насамперед, це національні суди країн-членів, а також прирівняні до них органи адміністративної юстиції. Національним судам підпорядковані будь-які справи, окрім тих, які віднесені до компетенції судів ЄС. Саме національні суди забезпечують захист встановлених у рамках Союзу прав від порушень з боку приватних осіб і самих країн-членів у особі будь-яких центральних або місцевих органів та установ. При розгляді справ національні суди пов'язані безпосередньо чинними нормами права Європейського Союзу, яким вони зобов'язані надавати пріоритету перед положеннями національного законодавства. У разі конфліктної ситуації суди загальної юрисдикції можуть, а суди вищих інстанцій повинні призупинити справу і направити до Суду ЄС відповідний запит. За допомогою таких запитів громадяни і юридичні особи мають можливість домогтися скасування актів наднаціональних інститутів самого ЄС.

Захист прав та свобод судові органи ЄС забезпечують і у частині засто-

сування директив та рішень інститутів і органів ЄС. Лише до компетенції Суду ЄС, Суду першої інстанції та Суду аудиторів належать позови про заперечення правових актів інститутів ЄС і Європейського центрального банку. Принцип верховенства основних прав і свобод, проголошений нині у Договорі про Європейський Союз, є кодифікацією прецедентного права Суду ЄС, що визнав його обов'язковим для Європейських співтовариств ще у 60-ті рр. ХХ ст. У рішеннях судів ЄС вперше встановлена і юридично закріплена низка окремих прав та свобод особи стосовно ЄС, у тому числі право власності, право на недоторканність приватного життя тощо. Таким чином, до системи судів у рамках Європейського Союзу, які розглядають питання захисту гарантованих прав людини, належать національні (суди країн-членів), суди Європейського Союзу, а також Європейський суд з прав людини, що входить в організаційний механізм Ради Європи. Підвідомчість справ між ними розподіляється залежно від того, хто порушив суб'єктивне право людини і громадянина.

Правовий захист людини і громадянина — один з головних правових інститутів у демократичному суспільстві, пріоритетний принцип у системі конституційного права кожної країни. Норми правового захисту встановлюють найбільш істотні правила, що визначають становище людини у суспільстві і державі, принципи відносин в системі "людина — суспільство — держава".

У сучасній Європі інститут основ правового становища особи функціонує не тільки на національному (в рамках окремих країн — членів Ради Європи), а й наднаціональному рівні. З визначальною особливістю це проявилось у наріжних принципах, документах та рішеннях в рамках Європейського Союзу. Інструменти і механізми правової поведінки людини та громадянина нині перетворилися в одну із самостійних складових у системі права Європейського Союзу в цілому, а норми правозахисту пов'язують між собою всі інші галузі комунітарного права ЄС. Основи правового статусу людини в ЄС, у свою чергу, також мають системний характер. Система основ правової поведінки особи містить три базових елементи: громадянство як сталий правовий зв'язок людини з Європейським Союзом; принципи правової поведінки людини і громадянина; основні права, свободи й обов'язки.

У такому разі правозахисний механізм ЄС виступає імперативом європейської політики, є сукупністю норм права Європейського Союзу, що закріплюють найбільш важливі єдині для всієї спільноти стандарти поведінки людини та громадянина в суспільстві, а також принципи взаємин особи з органами публічної влади на всіх рівнях, у тому числі з інститутами Європейського Союзу.

Джерелами основ правової пове-

дінки людини і громадянина, як й інших норм права Європейського Союзу, виступають статті установчих документів. Власне механізм правового захисту людини і громадянина визначально сформував базові засади конституціоналізму Європейського Союзу, а у частині застосування охоплює практично всі складові трьох так званих "опор" внутрішньої організації ЄС. Такий механізм почав формуватися в межах Європейських Співтовариств (Паризька та Римська угоди) — Європейського об'єднання вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства і Євратому, визначивши розвиток комунітарного права. Разом з тим дотримання фундаментальних правових засад статусу особи, у тому числі основних прав, на даний час обов'язково й у межах "некомунітарної частини" права Союзу, переважно — у спільній зовнішній політиці і політиці безпеки, співробітництві поліції та судових органів у кримінально-правовій сфері. Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір) є найважливішим джерелом первинного права ЄС у цілому. Саме тут містяться норми, що регламентують інститут громадянства Європейського Союзу. Маастрихтський Договір про ЄС служить головним джерелом повноважень інститутів Союзу з регулювання, захисту основних прав і свобод та демократичних принципів правового статусу особи. У Договорі про ЄС встановлені найважливіші гарантії захисту прав та свобод людини і громадянина, особливо від порушень з боку наднаціональних інститутів скарги омбудсмену, позови у Суд Європейських Співтовариств і Суд першої інстанції, у тому числі про компенсації збитків, заподіяних громадянину країни — члена ЄС самим Співтовариством та його посадовими особами тощо.

У 1989 р. в рамках Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) прийнято два акти про права людини з рекомендаційною силою, такі як Декларація основних прав і свобод та Хартія ЄЕС про основні соціальні права працівників. У 2000 р. в межах ЄС починає діяти Хартія Європейського Союзу про основні права. Після схвалення керівниками держав-членів Хартія прийнята й урочисто проголошена як спільний правовий акт трьох органів ЄС Європейського парламенту, Ради ЄС і Європейської комісії. Головне призначення Хартії — звести воедино, підтвердити і систематизувати основні права, а також принципи правового статусу особи, що були визнані раніше за громадянами Європейського Союзу в інших джерелах (включаючи установчі договори і Конвенцію Ради Європи 1950 р.). У той же час абсолютна більшість прав, що містяться у Хартії — це права людини, визнані за кожною особою, яка знаходиться на території Європейського Союзу. До тексту Хартії включені також деякі нові права, вперше визнані основними, зокрема, право на якісне управління. Особливо слід зазначити, що відмінною рисою Хартії є унікальний спосіб класифікації основних прав і сво-

бод, адже Хартія систематизувала основні права людини та громадянина, причому підґрунтям для класифікації виступили не сторони суб'єктивного права (особисті, політичні, економічні права тощо), а загальнолюдські цінності, на захист яких вони спрямовані — людська гідність, свобода, рівність, солідарність.

ВИСНОВКИ

Входження України у Світове Співтовариство і демократичні перетворення в середині країни вимагають принципово нового ставлення до інституту прав та свобод людини. При цьому змінюється ставлення держави до загальноновизнаних положень міжнародного права щодо прав людини. Зокрема, після здобуття членства України в Раді Європи у 1995 р. норми європейського права активно впливають на національну правову систему, і вона набуває якісно нового рівня, в українському суспільстві формуються, хоча і повільно, демократичні правосвідомість та система правовідносин, заснованих на ідеях забезпечення людської гідності, визнання і захисту основних прав та свобод особи, пріоритету загальнолюдських цінностей формуванням наднаціональних механізмів управління соціальним розвитком захист прав і свобод людини перестав бути внутрішньою справою національної держави. Після прийняття Статуту ООН і Загальної декларації прав людини почалося реальне співробітництво країн у забезпеченні прав людини, на сьогодні вироблені міжнародні стандарти у сфері прав людини, що визначили загальне поняття прав людини й основних свобод, а також їх перелік. Надалі такі положення одержали закріплення у міжнародних пактах про права людини як міжнародних угодах зобов'язуючого характеру, а країни, що їх підписали, зобов'язані забезпечувати у межах своєї юрисдикції повагу до прав людини і нести відповідальність перед міжнародним Співтовариством за дотримання останніх. При цьому, окрім загальних приписів та норм стосовно загальнолюдських норм, ратифіковані договори за спеціальними питаннями Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенція про статус біженців, конвенції Міжнародної організації праці, а також регіональні договори з прав людини, а сам інститут прав людини інкорпоровано у критерії існування таких організацій, як Європейський Союз, НАТО, ОБСЄ тощо.

Наднаціональний статус сучасних правових норм встановлює ряд важливих механізмів та інститутів, покликаних забезпечувати відповідальність кожної держави за порушення прав людини, агресію, відмову в наданні незалежності колоніальним країнам і народам, політику апартеїду тощо. Підставою міжнародно-правової відповідальності країни є порушення на її території чи посадовими особами останньої прав і свобод людини, закріплених у міжнародно-правових документах зобов'язуючого характеру.

Водночас слід наголосити, що універсальний характер прав людини виявляється у тому, що вони належать усім людям. Як йдеться у Преамбুলі Загальної декларації прав людини, "визнання гідності, притаманної усім членам людської родини, та рівних, невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості і загального миру". В універсальній концепції прав людини ХХ ст. наявні релігійні вчення, політичні доктрини, економічні, етичні і правові концепції. В основі такого підходу — уявлення про людську гідність як вищу цінність особистості. Усі світові релігії виходять з уявлення про духовність особистості і рівність всіх людей перед Богом. Разом з тим у правах людини закладений глибокий філософський зміст. Аналіз прав людини з цього погляду — істотна проблема, пов'язана з теоретичним осмисленням їх практичної реалізації. Саме у такому контексті напрямками подальших досліджень виступають чітка детермінація розмежування правових гарантій у законодавстві ЄС та країн — членів ЄС, діяльність наднаціональних і національних систем захисту прав людини, регламентація категорії "громадянство Європейського Союзу". Разом з тим на часі — формування принципово нової Концепції захисту прав і основних свобод в межах Організації Об'єднаних Націй, що інтегрує правові концепції національних держав та наднаціональних структур.

Література:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод: Прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р. // Права людини: 36. док. / Укл. В.С. Семенов, О.Н. Ярмиш та ін. — Х., 1997. — С. 58—76.
2. Загальна декларація прав людини: Прийнята резолюцією 211 К (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. — 2-е вид. — К., 1992. — С. 18—24.
3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання: Прийнята резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1979 р. // Права людини: 36. док. / Укл. В.С. Семенов, О.Н. Ярмиш та ін. — Х., 1997. — С. 137—154.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. // Права людини: 36. док. / Укл. В.С. Семенов, О.Н. Ярмиш та ін. — Х., 1997. — С. 4—25.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. // Права людини: 36. док. / Укл. В.С. Семенов, О.Н. Ярмиш та ін. — Х., 1997. — С. 30—41.
6. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини. — Д., 2006. — 448 с.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2009 р.